

UDK 37

ISSN 2545 – 4439

ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Scientific Papers

Vol. 49.1

SOCIAL SCIENCES

KIJ

Vol. 49

No. 1

pp. 1 - 240

Skopje, 2021

KNOWLEDGE

INTERNATIONAL JOURNAL

**SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 49.1**

December, 2021

**INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE**

KNOWLEDGE
International Journal Scientific Papers Vol. 49.1

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milka Zdravkovska PhD, Drago Cvijanovic PhD, Predrag Trajković PhD, Lazar Stosic PhD, Krasimira Staneva PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Daniela Todorova PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Zoran Srzentić PhD, Sinisa Opic PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 49.1

ISSN 1857-923X (for e-version)

ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

President: Academic, Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (N. Macedonia)

Vice presidents:

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (N. Macedonia)

Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

Members:

- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Faculty of economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Aneta Mijoska PhD, Faculty of Dentistry, University “St. Cyril and Methodius”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Artan Nimani PhD, Rector, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalievva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Ali Hajro, PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Darijo Jerkovic PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Daniela Todorova PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Fadil Millaku, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University “Hasan Prishtina”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (N.Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Ibrahim Obhodjas PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Blazhevski, PhD, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jamila Jaganjac PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Krasimira Staneva PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Łukasz Tomczyk PhD, Pedagogical University of Cracow (Poland)

- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)
- Prof. Lulzim Zeneli PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N.Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Marija Magdinceva – Shopova PhD, Faculty of tourism and business logistics, University “Goce Delchev”, Shtip (N. Macedonia)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Mihajlo Petrovski, PhD, Faculty of Medical Sciences, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Marijan Tanushevski PhD, Macedonian Scientific Society, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedžad Korajlic PhD, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)

- Prof. Nikola Sabev, PhD, Angel Kanchev University of Ruse, Ruse (Bulgaria)
- Prof. Nonka Mateva PhD, Medical University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Nano Ruzhin PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rossana Piccolo PhD, Università degli studi della Campania - Luigi Vanvitelli (Italy)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Rumen Tomov PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski PhD, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N. Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Temelko Risteski PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Todor Krystevich, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorika Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vojislav Babic PhD, Institute of Sociology, University of Belgrade (Serbia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Vjollca Dibra PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkovski, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevic PhD, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 63 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

CONTENTS

DOES EDUCATION REDUCE CRIME? ECONOMIC ANALYSIS ON A SAMPLE OF EUROPEAN COUNTRIES	17
Vojislav Babic	17
Siniša Zarić	17
UNDERSTANDING THE EFFECTS OF WORKPLACE CONFLICTS: AN EMPLOYEE PERSPECTIVE.....	23
Ivanka Mihaylova.....	23
COMPLEX COMMUNICATION BARRIERS IN THE ORGANISATION IN A CRISIS CONTEXT ..	29
Valentin Vasilev	29
Dimitrina Stefanova.....	29
FINANCIAL INSTITUTIONS AS A BUILDING ELEMENT OF THE NATIONAL INNOVATION SYSTEM.....	35
Slobodan Cvetanović.....	35
Dragan Turanjanin.....	35
RATIONAL DECISION MAKING BASED ON ANALYZING ORGANIZATIONAL SURROUND FACTORS: A VIEW OF CRAFTING DIFFERENTIALITY AND EFFECTIVENESS IN KOSOVO ENTERPRISES.....	41
Elvis Elezaj.....	41
Bekë Kuqi.....	41
BIBLIOGRAPHIC SYSTEMS FOR KNOWLEDGE ORGANIZATION	47
Mihaela Banek Zorica	47
Jadranka Lasić-Lazić	47
HUMAN METAMORPHOSIS - THE NEW ENVIRONMENTAL EDUCATIONAL PARADIGM. BETWEEN ETHICS AND TRUTH.....	53
Simona-Nicoleta Stan	53
Amalia-Gianina Străteanu	53
Oana-Angela Ticușan	53
AN OVERVIEW ON HOW CAN FINANCIAL TECHNOLOGY (FINTECH) TRANSFORM THE FUTURE OF BANK SERVICES AND PERFORMANCE: A CHALLENGE OR OPPORTUNITY?....	59
Artina Bedjeti Baftijari	59
Leonid Nakov	59
DIGITAL CHALLENGES FOR RETAIL BANK MARKETING STRATEGIES IN BULGARIA	65
Bistra Vassileva	65
Hristo Rafailov	65
FORMULATION OF A FUNCTIONAL MARKETING STRATEGY IN SMALL TEXTILE ORGANIZATIONS	71
Miodrag Trajković.....	71
PRICE POSITIONING AND STRATEGIES	77
Ivanka Kostova.....	77
THE ROLE OF CONSUMER CARE IN KOSOVO.....	85
Bajram Hasani	85
INFLUENCE OF COVID-19 ON THE INNOVATION ACTIVITY OF THE BIO-SECTOR IN BULGARIA.....	89
Valentina Nikolova-Alexieva.....	89
Katina Valeva	89

STRESS DURING COVID-19 PANDEMIC IN KOSOVO: A COMPARATIVE STUDY OF DIFFERENT PROFESSIONS	97
Delvina Beka	97
Zana Qehaja	97
Valbona Uka	97
GLOBAL VALUE CHAINS AND THE COMPETITIVENESS OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES	105
Zijad Sabotic	105
THE ROLE OF THE BUSSINES ENVIRONMENT IN THE DEVELOPMENT OF FORMAL AND INFORMAL SMSs IN KOSOVO - COMPARATIVE ASPECTS	113
Yli Mehmetaj	113
ANALYSIS OF THE GREEN ECONOMY IN BULGARIA	119
Katina Valeva	119
Valentina Nikolova-Alexieva	119
GREEN ACCOUNTING – MANAGEMENT INSTRUMENT OF THE ENTERPISE’S SUSTAINABILITY DEVELOPMENT	127
Petya Yordanova – Dinova	127
THE ROLE OF WOMEN IN BUSINESS DEVELOPMENT – CASE STUDY MUNICIPALITY OF GJILAN	133
Djellesa Xhelili	133
CONTRIBUTION OF TOURISM ON GDP IN NORTH MACEDONIA	139
Elsana Aqifi	139
Arta Kadriu	139
THE QUALITY OF THE ANIMATING PRODUCT AS A COMPETITIVE ADVANTAGE IN THE HOTEL INDUSTRY	145
Zlatina Karadzhova	145
Aleksandar Angelov	145
INITIATING AND RECEPTIVE FACTORS OF TOURIST MOVEMENTS IN THE ROLE OF TOURIST PRACTICE IN A GIVEN SOCIAL CONTEXT	153
Zoran Nikolovski	153
Biljana Nikolovska	153
Goran Antonievski	153
CHARACTERISTICS OF ECONOMIC FACTORS FOR RURAL TOURISM DEVELOPMENT	159
Vladimir Kitanov	159
DEVELOPMENT AND ECONOMIC SIGNIFICANCE OF RURAL TOURISM	163
Vladimir Kitanov	163
Tanja Angelkova Petkova	163
THE NEED FOR ENTREPRENEURSHIP POLICY IN STUDENT ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN BULGARIA	167
Kalin Boyanov	167
THE INFLUENCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE INTERNATIONALIZATION OF SMEs	173
Zijad Šabotić	173
THE RISK MANAGEMENT INFLUENCE ON THE OPERATIONS OF THE COMPANY	181
Ivan Lazović	181
Dejan Antanasković	181
Srđan Skorup	181
ACCOUNTING ASPECTS OF INTERNATIONAL TRADE TRANSACTIONS FOR PROCESSING OF FOREIGN MATERIALS	187
Stanislava Pancheva	187

ABOUT ENTERPRISE'S SOLVENCY AND THE METHODS OF ITS ANALYSIS	193
Rositsa Ivanova.....	193
ECONOMIC ANALYSIS OF ACCOUNTING INDICATORS IN THE FUNCTION OF MAKING A DECISION ON LOAN AND BORROWING	201
Ljiljana Stošić Mihajlović	201
COMPARATIVE ADVANTAGES OF BULGARIA IN INTERNATIONAL TRADE IN SERVICES FOR THE PERIOD 2011-2020	207
Daniel Kolev Dimanov	207
ANALYSIS OF FINANCIAL PERFORMANCE OF HOTEL COMPANIES USING RATIO ANALYSIS	215
Stefan Milojević	215
Marko Špiler	215
Marija Milojičić	215
Jovan Travica.....	215
KEY GUIDELINES OF THE CAPITAL ADEQUACY ANALYSIS OF PENSION INSURANCE COMPANIES	223
Maia Iankova Natchkova.....	223
ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR PREPARATION OF REPORTS FOR ECONOMIC BUSINESS ANALYSIS	231
Ljiljana Stošić Mihajlović	231
IMPACT OF THE NATIONAL AUDIT OFFICE ON INCREASING THE QUALITY OF PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT	237
Abdulla Prebreza	237

CHARACTERISTICS OF ECONOMIC FACTORS FOR RURAL TOURISM DEVELOPMENT

Vladimir Kitanov

University “Goce Delcev” Stip, N. Macedonia, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Abstract: Rural tourism, as a service activity, can not affect the creation of gross domestic product (GDP) and national income, but only their redistribution between certain regions in the territory of one or between certain countries (in the case of foreign tourism). The impact of rural tourism on the balance of payments is realized by introducing foreign means of payment through foreign tourists, ie without classic exports. This is also the foreign exchange function of rural tourism. This enables the export of goods (some agri-food products) through rural tourism that could not be placed on the foreign market due to customs barriers. If the tourist balance is seen as part of the balance of payments, on the assets side are all revenues earned through tourism, ie foreign exchange inflows through the arrival of foreign tourists ("invisible exports"), and on the liabilities side are recorded all foreign exchange expenditures based on of domestic travel of the population abroad, ie "invisible import".

Keywords: forms, functions, economic significance, factors, connection.

КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЕКОНОМСКИТЕ ФАКТОРИ ЗА РАЗВОЈ НА РУРАЛНИОТ ТУРИЗАМ

Владимир Китанов

Универзитет “Гоце Делчев“, Штип, С. Македонија, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Апстракт: Руралниот туризам, како услужна дејност, не може да влијае на создавањето на бруто домашниот производ (БДП) и националниот доход, туку само на нивна прераспределба помеѓу одредени региони на територијата на една или помеѓу одредени земји (во случај на странски туризам). Влијанието на руралниот туризам врз платниот биланс се реализира со воведување на странски платежни средства преку странски туристи, односно без класичен извоз. Ова е и девизната функција на руралниот туризам. На овој начин се овозможува извоз на стоки (некои земјоделско-прехранбени производи) преку рурален туризам кои не можеле да се пласираат на странскиот пазар поради царинските бариери. Доколку туристичкиот биланс се гледа како дел од билансот на плаќања, на страната на средствата се сите приходи остварени преку туризмот, односно девизните приливи преку пристигнување на странски туристи („невидлив извоз“), а на страната на пасивата се евидентираат сите девизни расходи врз основа на домашно патување населението во странство, односно „невидлив увоз“.

Клучни зборови: форми, финкции, економско значење, фактори, поврзаност.

Под акцелераторска функција се подразбира влијанието на руралниот туризам врз забрзувањето на општиот економски и социјален развој, што е од особено значење за економскиот развој на неразвиените подрачја. Индуктивната функција на руралниот туризам е неговото влијание врз економските активности кои директно или индиректно се поврзани со овој вид туризам: земјоделството, трговијата, угостителството, транспортот, градежништвото и занаетчиството. Конкретно, индуктивната функција значи како и до кој степен зголемувањето на приходите од руралниот туризам влијае врз развојот на другите економски активности. „Економијата на туризмот извлекува заклучок од функцијата за вовед за тоа како да се обликува сеопфатна туристичка понуда и како постојано да се зголемува туристичката побарувачка.

Под мултипликативна функција на руралниот туризам се подразбира влијанието на средствата потрошени во овој вид туризам врз дополнителни (мултипликативни) ефекти врз националната економија. Влијанието се реализира на тој начин што парите потрошени во руралниот туризам циркулираат низ голем број трансакции на ниво на економија на една земја. „Факторот на множење го покажува бројот на прометот добиен од странските туристи во една година... колку е поголем бројот на раце низ кои поминуваат „странските пари, толку е поголем ефектот на туризмот врз економијата домаќин.“ мултипликаторниот ефект на руралните туризмот може да биде поголем. Функцијата за конверзија значи способност на руралниот туризам да ги „претвори“ природните и антропогени (неекономски) добра во стоки. Процесот на претворање на природните добра во туристички добра придонесува природните ресурси да станат „елемент на туристичката побарувачка и да имаат своја цена, а со тоа и економски туристички ефекти“.

Влијание врз растот на претприемачките активности има и руралниот туризам. Од особена важност е влијанието врз развојот на женското претприемништво, имајќи предвид дека овој вид туризам главно вработува жени. Руралниот туризам може да влијае и на руралниот и на регионалниот развој. Директното и индиректното влијание на руралниот туризам врз вработувањето влијае на намалувањето на миграцијата и демографската депопулација на руралните средини.

За да се иницира развој на руралниот туризам на одредено подрачје, потребно е да се направи туристичка валоризација, која „претставува проценка дали е можно да се организира туризам во одредена област, да се обезбеди посета, да се задоволат потребите на посетителите и постигнување соодветни економски ефекти.“ Доколку туристичката валоризација е позитивна, можно е да се формира туристичка понуда и да се задоволи одредена туристичка побарувачка. Руралната туристичка понуда е ценовно нееластична на краток рок, бидејќи руралниот туризам е трудоинтензивна дејност, а потребни се големи инвестиции за изградба на туристички капацитети. Понудата за рурален туризам може да биде ценовно еластична на долг рок. Еластичноста на цените на понудата е процентуална промена во количината на понудените стоки поделена со процентуалната промена на цената. Побарувачката од руралните туристи е ценовна и приходна еластична. Еластичноста на цената на побарувачката мери колку се менува бараната количина на стока кога се менува нејзината цена“, исто така, ценовната еластичност е промена во процентот на бараната количина (стока) поделена со процентуалната промена на цената.“

Еластичноста на доходот е процентуалната промена на износот на побарувачката за добро поделена со процентуалната промена на приходот.

Руралниот туризам во Европа рапидно се развива од втората половина на дваесеттиот век, што е резултат на усогласувањето на поволните развојни аспекти, т.е. комбинирање на зголемената побарувачка за искуство во руралниот туризам од една страна и зголемената понуда за рурален туризам, што меѓу другото е работи, потребата на руралното население од дополнителен приход.

Според Светската туристичка организација (WTO), најзначајни фактори во развојот на руралниот туризам се: (а) сегментираниот пазар; (б) туристите се повеќе бараат активни одмори, образование и искуство; (в) зголемување на бројот на патувања кои сами си ги организираат, акцент на квалитетот, новите и личните искуства; (г) брзиот раст на руралната туристичка понуда; (д) тенденција кон повеќе кратки паузи; (ѓ) зголемување на јавната свест за потребата од заштита на животната средина (е) потребата за поголема безбедност во затворените туристички дестинации.

Аналитички, факторите кои влијаат на развојот на руралниот туризам можат да се поделат на: (1) фактори кои влијаат на зголемувањето на туристичката понуда и (2) фактори кои влијаат на растот на туристичката побарувачка.

Факторите кои влијаат на растот на понудата за рурален туризам се сложени и според некои автори „развојот на руралниот туризам е долгорочен проект“, а неговите елементи се: (а) луѓе (професионални) и природна средина (чиста); (б) мултисекторски пристап кон развојот; (в) вклучување на локалното население во развојот на плановите за развој бидејќи „локалното население има подобри визии за развојот на својот регион отколку државните власти“

Фактори кои влијаат на растот на побарувачката на руралниот туризам се: (а) зголемување на здравствената заштита и зголемена свест за потребата да се доближи урбаниот човек до природата; (б) потребата да се запознаат различни народи преку учество во нивниот секојдневен живот или желбата за искуство во рурален туризам; (в) повеќе слободно време и повеќе кратки одмори.

Значајна улога во развојот на руралниот туризам, како и туризмот воопшто, имаат локалните економски заедници, кои мора да имаат визија за развој и да ги земат предвид неговите последици. Месните заедници треба активно да учествуваат во развојниот процес, но и да имаат контролна функција, односно развојот на руралниот туризам да се заснова на процесот на управување, бидејќи ќе обезбеди долгорочна одржливост. Поддршка дава и локалното население кое се повеќе го прифаќа руралниот туризам како можност за развој. Развојот на руралниот туризам во Европската унија може да се гледа на два начина: „од една страна, развојот е резултат на претприемачките активности насочени кон привлекување туристи, а од друга страна зголемувањето на туристите во руралните средини доведува до побарувачка за туристички услуги, доведува до раст на претприемачките активности на локално ниво. Развојот на руралниот туризам не може да се гледа само како економски раст, туку и од аспект на еколошки и социјален развој.

Според мотивите поради кои туристите доаѓаат во руралните средини, се дефинираат различни форми на рурален туризам. Се проценува дека денес има над 50 различни форми на рурален туризам. Според Организацијата за економска соработка и развој (OECD), најчестиот облик на рурален туризам е агротуризмот. Заедничка карактеристика за сите облици на рурален туризам е сезонската побарувачка, која предизвикува ниско искористување на капацитетите на годишно ниво. Тоа се следните форми на рурален

туризам: пчеларски, агроорнитолошки, агро-биотуризам, уметнички, историски, креативни, но и „конгресен“ рурален туризам (организација на помали семинари – до 50 учесници). Сите форми на рурален туризам, според должината на престојот, може да се поделат на резиденцијален и екскурзиски рурален туризам.

Покрај агротуризмот, како најраспространета форма на рурален туризам, кога главен мотив за туристите е запознавање со животот и работата во земјоделските домаќинства, подолу подетално ќе биде претставен етно, еко и вински туризам, како најзастапени актуелните форми на рурален туризам.

Етно-туризмот или „туризмот заснован на наследство“, како што се нарекува е патување поради природните, историските и културните атракции, односно поради желбата да се проучува минатото, но и да се бараат одговори како локални и регионалната уметност, природната средина и културата влијаат на сегашноста. Тоа е форма на рурален туризам кој се заснова на наследството и е составен дел на новата економска стратегија која се фокусира на развој и промоција на културните, историските, географските и природните ресурси на заедниците или регионите.

Еколошки туризам или екотуризам е престој или патување во заштитени природни подрачја за уживање во природата и другите културни вредности.

Винскиот туризам во својата современа форма најчесто се манифестира преку винските рути кои се развиваат во руралните средини кои покрај развојот на лозарството имаат и потенцијали за развој на туризмот. Винскиот пат е посебен облик на продажба на вино, угостителски, туристички и земјоделски производи од вински регион, а туристичката понуда на винскиот пат вклучува поблиски туристички атракции, кои не се директно на рутата, туку ја зголемуваат етнотуристичката понуда. Неопходно е винскиот пат да содржи сценарио на движење на гостите, како и организација на разни настани.

Постојат бројни, континуирани и комплементарни врски меѓу земјоделството, како најстара, и туризмот како најмлада, но и најдинамична економска дејност. Економското значење на оваа поврзаност се манифестира во тоа што туризмот, поточно руралниот туризам, е голем потрошувач на земјоделски производи, што влијае на интензивирање, како и на стабилен развој на земјоделството. Може да се каже дека економската валоризација на земјоделското производство најадекватно се реализира преку руралниот туризам, бидејќи на „пазарот во сопствениот двор“, како што често се нарекува овој вид туризам во литературата, може да се постигнат повисоки цени отколку на традиционален пазар. Со пласирањето преку руралниот туризам се постигнува реалната цена на земјоделските производи од системот на органско производство, имајќи предвид дека цените на овие производи се во просек за 25-30% повисоки во однос на цените на производите од конвенционалното производство. Заради исплатливоста на туристичката дејност, а за да се зачува примарното земјоделско производство, во многу земји постојат ограничувања според кои остварениот приход од туризмот на земјоделските фарми не смее да биде поголем од остварениот приход од земјоделството.

Туризмот овозможува поскапување на земјоделските производи од 5 до 15 пати во однос на трговијата...озможува валоризација на непродуктивното земјиште чија цена се зголемува од 10 до 30 пати. Туризмот овозможува зачувување на селската култура и покрај тоа што денес во аграрно развиените земји се помал број жители се занимаваат со земјоделство, на пр. „Во Франција денес, само 1/3 од населението се занимава со земјоделство од вкупното население кое се занимавало со земјоделство во доцните 1960-ти. Земјоделството и туризмот се во фаза на голема комплементарност. Кохерентноста на овие две активности произлегува од економски, еколошки, социјални, демографски или институционално-менаџерски причини.

Земјоделското производство треба да ја задоволи потребата на туристите за квалитетна и биолошки вредна храна. Усогласениот развој на земјоделството и руралниот туризам е основата на економската рационалност на бизнисот во овие дејности. Комплементарниот развој на земјоделството и руралниот туризам обезбедува оптимално искористување на трудот и туристичките капацитети, сигурност на пласманот на земјоделското производство, намалување на трошоците во руралниот туризам, како и ревитализација и стабилност на руралните средини.

Развојот на руралниот туризам е директно поврзан со процесите на ревитализација на руралните средини, а динамичното земјоделско производство, културните и духовните вредности на селото се примарни услови за негов понатамошен развој.

Развојот на туризмот мора да биде избалансиран со развојот на други дејности (земјоделство - прим.Г.Р.), односно да биде дел од интегриран модел на рурален развој. Ако локалниот економски развој се заснова исклучиво на руралниот туризам, може да дојде до нерамнотежа и да го спречи понатамошниот развој.

Често се истакнува дека туризмот го елиминира земјоделството, бидејќи повеќето жители го напуштаат подрачјето на земјоделската дејност и се префрлаат на полесни и попрофитабилни активности поврзани со туризмот. Во реалноста, техничкиот напредок го намалува бројот на земјоделци кои се потребни. Оттука и

двојната работна мобилност, географска и професионална.

Според одредени автори, економските функции на земјоделството можат да се систематизираат на: (1) функцијата за исхрана на населението; (2) функцијата за производство на сировини за индустријата; (3) функцијата на обезбедување пазар за развој на индустријата; (4) функцијата на изворот на трудот за неземјоделски дејности; (5) функцијата на изворот на социјалната акумулација, кој се користи за развој на индустријата, а кој пак влијае на развојот на земјоделството; (6) функцијата за развој на надворешната трговија; (7) функција за заштита на животната средина; (8) функцијата за развој на неземјоделски дејности (туризам, угостителство и сл.).

Сите овие функции на земјоделството можат да се гледаат од аспект на економско значење, имајќи предвид дека иако не даваат директни финансиски резултати, овозможуваат нивна реализација. Конкретно, во рамките на функцијата на земјоделството во заштита на животната средина, оваа стопанска дејност создава директни услови за развој на руралниот туризам. Затоа, потребно е земјоделството да се развива на одржлива основа, односно ресурсите да се користат на таков начин што ќе овозможат да се задоволат потребите на денешните корисници, но без да се загрози способноста на идните генерации да ги задоволат сопствените потреби.

ЛИТЕРАТУРА

Douglas, N., & Derrett, R. (2019). *Special Interest Tourism*. Brisbane: John Wiley & Sons.

Encyclopedia of Tourism (2019). Editor: Jafar Jafari, Routledge, London – New York.

ETC. (2018). *Annual report 2018*. Brisel: European Travel Commision.

Horner, S., & Swarbrook, J. (2020). *International cases in tourism management*, Elsevier, London

George, W., Mair, H., & Reid, D. (2019). *Rural tourism Development Localism and Cultural Change*, Channel view Publicatios, Toronto, Canada

Roberts, L., & Hall, D. (2018). *Rural tourism and recreation: principles to Practise*, CABI Publishing, Oxon, UK

Stojković, M. (2016). *Primena drustvenih mreza u turizmu i ugostitelstvu – drugo izdanje*. Tourism

Weaver, D. (2019). *Tourism managment*, Milton Old, David Rule